

ЧИННИКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Запропоновано систему чинників (розташування, рельєф, клімат, ґрунти, залягання та розробка корисних копалин, природно-рослинні ресурси), які обумовлюють становлення та сучасне поєднання типів і форм використання земельного фонду Карпатського регіону України. Проаналізовано вплив чинників на функціонування відповідних типів землекористування, обґрунтовано позитивні та негативні аспекти використання земельного фонду регіону.

Ключові слова: Карпатський регіон, земельний фонд, землекористування, чинники землекористування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Земельні ресурси є найважливішою частиною природного середовища та характеризуються просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, виступають головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення усіх галузей виробництва. Вони є невід'ємною умовою життя і функціонування процесу суспільного виробництва, обумовлюють існування та використання всіх інших природних ресурсів, отже будь-які види природокористування передусім слід розглядати як землекористування. У багатьох наукових географічних публікаціях обґрунтовано вплив чинників на формування та еволюцію ґрунтів, на особливості формування клімату, рельєфу, рослинного і тваринного світу. Дослідження землекористування – як порядку, умови і форми використання земельного фонду проводиться без врахування сукупного впливу чинників, що обумовлюють сучасний стан і можуть сприяти оптимізації землекористування, покращенню якості екологічної ситуації. Дослідження структури чинників землекористування та їхнього впливу на особливості використання земельного фонду в окремому регіоні може бути дієвим механізмом оптимізації цього процесу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення структури чинників, що обумовлюють використання земельного фонду в Карпатському регіоні України, та встановлення їхнього впливу на типи і форми землекористування.

Виклад основного матеріалу. Процес землекористування, як і природокористування, неможливий без основного суб'єкта цього процесу – людини. Отже, землекористування розпочалось одночасно із появою людини, а його типи і форми вдосконалювались, еволюціонували одночасно із еволюцією людського суспільства та вдосконаленням економічних відносин. Проте, як і на ранніх етапах, так і в те-

перішній час система землекористування в різних частинах нашої планети, в тому числі і в межах Карпатського регіону, відрізняється за структурою, інтенсивністю, спрямованістю. Відмінності у використанні земельного фонду регіону обумовлені комплексом чинників, які як окремо, так і в сукупності визначають сутність цього процесу. До основних чинників землекористування слід віднести:

- розташування;
- рельєф;
- клімат;
- ґрунти;
- залягання та розробка корисних копалин;
- природно-рослинні ресурси.

Зародження та еволюція землекористування в межах певної території, в першу чергу, обумовлено її **розташуванням** як відносно географічних координат, так і суміжних територій. Розташування досліджуваної території відносно географічних координат визначає приуроченість її до певної природної зони або їхньої сукупності, визначає кількість сонячної радіації та особливості клімату, віддаленість чи наближеність до морів, гірських систем. Важливе значення у формуванні різноманітності типів і форм землекористування має контрастність природних зон в межах території дослідження.

Сучасна територія Карпатського регіону України сформувалася після закінчення Другої світової війни та встановлення кордонів Радянського Союзу із сусідніми державами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією). В склад регіону входять Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області, які повністю розташовані в межах помірного поясу. Крайніми географічними точками Карпатського регіону є:

- північна (с. Пісочне Сокальського району, Львівської області – 24°08' сх.д., 50°46' пн.ш.);
- південна (с. Сарата Путильського району, Чернівецької області - 24°59' сх.д., 47°45' пн.ш.);

- східна (с. Волошкове Сокирянського району, Чернівецької області - 27°30' сх.д., 48°28' пн. ш.);

- західна (м. Чоп, Закарпатської області - 22°09' сх.д., 48°27' пн. ш.).

Згідно фізико-географічного районування України регіон повністю охоплює Українські Карпати (Передкарпатська височина, Зовнішньо-Карпатська, Вододільно-Верховинська, Полонинсько-Чорногірська, Мармарошська, Вулканічно-міжгірсько-улоговинна, Закарпатська низовинна області) та частково Поліський (область Малевого Полісся), Західно-Український (Розтоцько-Опільська горбогірна, Прут-Дністерська височинна області та Ново-волинсько-Сокальський район) краї [4], займаючи площу 5660,7 тис. га (9,4 % від площі України) в межах якої станом на 1.01.11 р. проживає 6 076,2 тис. чоловік (13,3 % від всіх жителів України). Регіон характеризується високою щільністю населення (106 осіб/км²) та домінуванням сільських жителів (54,1 %). Приуроченість Карпатського регіону до ландшафтної різноманітної території Українських Карпат та прилеглих областей Поділля обумовлює розташування в його межах значних і різноманітних природних ресурсів у складі яких, як і в Україні, домінують земельні, а водні, лісові, природно-рекреаційні помітно перевищують загальнодержавні показники. Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області мають високим рівнем забезпеченості території компонентами навколишнього середовища (2,9-2,4), а населення Чернівецької і Львівської областей – середній (1,2-1,1) [9].

Домінування у складі природно-ресурсного потенціалу регіону земельних ресурсів, які обумовлюють існування та використання всіх інших видів природних ресурсів, дозволяє будь-які види природокористування розглядати передусім як землекористування.

Різноманітність і багатство природних ресурсів, історичні передумови зародження та еволюції відновлювального використання земельного фонду, своєрідні етнокультурні особливості побуту населення дозволили формування в досліджуваному регіоні складного поєднання різних типів і форм землекористування. Розташування Карпатського регіону відносно суміжних територій обумовлює як час переходу від привласнювального до відтворювального землекористування та особливості його подальшої еволюції, так і сучасний стан, уповільнюючи або стимулюючи процеси використання земельного фонду.

З моменту появи людини на нашій планеті її життя нерозривно пов'язане із процесом землекористування. В переважній більшості часу людина використовувала землю як просторову базу для пересування та проживання, використовуючи для задоволення свої потреб тільки те, що давала їй природа без докладання зусиль для покращення продуктивних показників землі. Археологічні дослідження засвідчують появу перших локальних груп автохтонного населення в сучасних межах Карпатського регіону у кам'яну добу історії людства. Саме в межах сучасної Закарпатської області (с. Королеве) відома найдавніша стоянка первісних людей (ранній палеоліт, ашельська та мустьєрська доба). Важливою віхою у становленні типів і форм використання земельного фонду стало закінчення льодовикового періоду, що позначилось потеплінням, зникненням певних представників фауни та появою нових видів тваринного і рослинного світу, що стимулювало людину до адаптації. В цей період в межах Карпатського регіону, як і всієї Європи, поширились групи людей, які вели кочовий спосіб життя, і, відповідно, привласнювальне землекористування.

За твердженням М. Вавілова виняткові умови для переходу до відтворювального землекористування (землеробства і скотарства) склалися лише в кількох куточках світу, яким притаманне різноманіття рослин і тварин, придатних для окультурення. Таким первинним осередком землеробства була Передня Азія, звідки не пізніше 7 тис. р. до н.е. перші землероби і скотарі поширились у Фессалію (північна Греція), а в подальшому по всій Європі. В межах Карпатського регіону України першим осередком землеробства було північно-східне Потисся в Закарпатті, що виявлено за пам'ятками крішської культури. В подальшому частина крішського населення розтворилась в середовищі племен мальованої кераміки (IV тис. – 2700 р. до н.е.), що в межах Закарпаття поширилась в долинах рік Тиса, Латориця, Уж [5]. Населення вело осілий спосіб життя, вирощувало пшеницю, ячмінь, просо, горох; розводило велику рогату худобу, кози, вівці, свині, використовуючи підсічно-вогняну система землеробства з системою постійних полів і удобренням землі гноєм тварин [6]. Формувалися землеробсько-скотарські чи скотарсько-землеробські типи господарств, що стимулювало викорчовування лісів і розширення площ полів, випасів, зростання поголів'я худоби і поширення молочного господарства.

Близьке розташування Карпатського регіону України стосовно близькосхідного центру відтворювального землекористування сприяло швидкому проникненню в його межі носіїв цього типу. Саме досліджуваний регіон є найдавнішим ареалом відтворювального землекористування в Україні та проміжним центром подальшого поширення по всій її території. Розташування регіону на шляху міграції різних етнічних груп сприяло змішування, апробації господарських культур і вдосконаленню, еволюції форм землекористування.

Сучасне геополітичне розташування Карпатського регіону України в Центрально-Східній Європі сформувалося переважно в умовах Другої Світової війни та післявоєнного періоду під впливом великих держав-переможців на Тегеранській (1943), Ялтинській (1944), Потсдамській (1945) конференціях, що було скріплено міжнародними угодами. Конфігурація кордонів України, в т.ч. регіону дослідження, була успадкована від УРСР, коли український народ не виступав повноправним суб'єктом міжнародно-правових відносин і не міг реалізувати право на самовизначення на всій своїй етнічній території. Сформований державний кордон України обумовив межування Карпатського регіону на заході з чотирма державами Євросоюзу (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією), на півдні із Молдовою, а на півночі і сході із рядом Українських областей (Волинською, Рівненською, Тернопільською, Хмельницькою, Вінницькою). Безпосередній контакт із державами Євросоюзу та тривале перебування території регіону в різні історичні періоди в складі Польщі, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії обумовили розвиток транспортного сполучення та посилення саме західного вектору інтеграції. Вигідне геополітичне розташування Карпатського регіону, давні історичні зв'язки із західними країнами, значний рівень розвитку автомобільного, залізничного, трубопровідного, повітряного транспорту сприяють збільшенню частки транспортної форми землекористування. Також близькість до більш економічно розвинутих країн Європи, зручна транспортна інфраструктура сприяють залученню іноземних інвестицій в розвиток промисловості та АПК, що дозволяє створювати нові робочі місця та інтенсифікувати відповідні типи і форми землекористування. Проте, економічні негаразди в державі та регіоні, низька заробітна плата та нестача робочих місць, при незначній відстані до країн Євросоюзу та спрощеному митному режимі,

обумовлюють відтік працездатного населення, припинення господарської діяльності, розвитку посередницьких послуг у реалізації закордонних товарів.

Рельєф земної поверхні виконує системоутворюючу роль у процесі освоєння території та функціонування в її межах різних типів землекористування, оскільки саме він є модифікатором, диференціатором, концентратором, розподільником потоків речовини та енергії. Форми рельєфу земної поверхні відрізняються складністю і різноманітністю морфології, походженням, віком та швидкістю своєї трансформації, що, в свою чергу, визначає особливості їхнього господарського освоєння.

В різні історичні етапи становлення та еволюції людського суспільства функції, що виконував рельєф, змінювались із вдосконаленням економічних відносин і рівнем розвитку продуктивних сил. В період панування привласнювального землекористування та кочового способу життя основою вимогою до рельєфу була його стійкість та зручність пересування, а основні міграційні маршрути були приурочені до шляхів міграції диких тварин, що були об'єктом полювання. При формуванні тимчасових стоянок до рельєфу ставились вимоги щодо його привабливості, насиченості його та ресурсної зони навколо певного елемента рельєфу достатньої кількості необхідних і придатних для використання людиною природних ресурсів. При формуванні перших територіальних спільнот із домінуванням осілого способу життя рельєф починає виконувати територіальну функцію, а його великі елементи (річкові долини, гірські системи і хребти та ін.) здійснювали межові функції. Найбільш сприятливі екологічні умови (ресурсні, геоморфологічні) для становлення відтворювального землекористування склалися в межах річкових долин (Тиси, Дністра, Західного Бугу).

Першим видом відтворювального сільськогосподарського землекористування було скотарство, яке було зорієнтовано на використання природних пасовищ, та не мало лімітуючи обмежень щодо рельєфу території. У кочовому скотарстві населення використовувало одомашнених диких тварин і їхні природні міграційні шляхи. Перехід до осілого життя одночасно із скотарством активізував розвиток землеробства, що обумовило формування в Карпатському регіоні ще в бронзовому віці двох груп поселень: землеробсько-скотарські – на рівнині, передгір'ях і широких річкових долинах середньогір'я; скотарсько-землеробських – у

середньогір'ї та високогір'ї, де землеробство відгравало допоміжну роль [12, с. 412].

Перші осередки землеробства були приурочені до території навколо населених пунктів і були зорієнтовані на легкі за гранулометричним складом ґрунти річкових долин, оскільки в їхніх межах не було обмежуючої обробіток ґрунту деревної рослинності, а дерев'яні знаряддя обробітку (соха, рало) не дозволяли обробляти важкі, щільно переплетені корінням лісові ґрунти. Збільшення кількості населення, розвиток ринку вимагало більшої кількості сільськогосподарської продукції, що було неможливо без вдосконалення знарядь обробітку. Підсічно-вогнева система землеробства, поява плуга (X ст.), що посилив агротехнічний ефект, зумовили поступове зменшення площ лісових масивів і використання цих земель під сільськогосподарське угіддя. У геоморфологічному відношенні для землеробства, в першу чергу, використовувались вирівняні, плакорні поверхні, які не потребували додаткових зусиль для обробітку. У подальшому збільшення кількості населення, необхідність виробництва товарної сільськогосподарської продукції, використання в якості тяглової сили волів і коней, помітна розчленованість регіону дослідження, стимулювало до розорювання слобопохилених ділянок, а території з більшими нахилами поверхні та перезволожені землі використовувалися як сіножаті і пасовища.

Значне аграрне перенаселення Карпатського регіону, невеликі площі селянських земель володіння та їхнє подальше подрібнення за рахунок утворення нових сімей після скасування кріпосного права (1848 р.) стали поштовхом до подальшого сільськогосподарського використання території, збільшення показника її розораності за рахунок освоєння віддалених і перезволожених територій, ділянок із значними нахилами поверхні. Саме в цей період було розпочате локальне осушення ділянок із високим рівнем ґрунтових вод відкритими каналами і фашинним дренажем, формування антропогенно-терасових комплексів на крутосхилах (Закарпатське передгір'я, Гологори, Пасмове Побужжя), незначна частина яких збереглася і використовується в теперішній час. Ще більше інтенсивне використання території, що зумовило зміни у співвідношенні між природними і антропогенними угіддями, подальшу трансформацію рельєфу і посилення низки деструктивних процесів, характерна для радянського етапу землекористування із колгоспно-радгоспною системою землекористування.

Зародження та подальша еволюція відтворювального землекористування в Карпатському регіоні України була обумовлена його рельєфом, який, в основному, визначив розташування населених пунктів, ареалів сільськогосподарських і лісових угідь, мережі інфраструктури (автомобільних і залізничних доріг, трубопроводів і ін.). Саме рельєф регіону зазнав найбільш відчутного впливу і змін, обумовлених різними типами і формами землекористування, що дозволило виділити антропогенні та техногенні класифікаційні одиниці. Найбільш масштабного впливу на рельєф регіону завдало сільськогосподарське землекористування, що спричинило формування вирівняних поверхонь полів із монокультурою, мережі польових доріг, сітки меліоративних каналів і дамб, ділянок із розвиненою площинною і лінійною ерозією. Локальні і масштабні антропогенні зміни рельєфу відбулись в межах населених пунктів, особливо в містах, та в місцях добування і переробки корисних копалин (терикони, кар'єри, хвостосховища, просадочні і провальні зниження). Найменш помітні, природні зміни рельєфу відбуваються в межах природоохоронних форм землекористування, що зумовлено мінімізацією антропогенного втручання.

Клімат є неневід'ємною складовою географічного середовища, перебуває у тісному зв'язку з його компонентами, обумовлюючи їхнє утворення, функціонування та відчуває їхній зворотній вплив. Клімат на нашій планеті зазнавав постійних змін, що було обумовлено як зовнішніми (космічними), так і внутрішніми чинниками. Саме оптимізація кліматичних параметрів стала передумовою появи на нашій планеті людини, існування тваринного і рослинного світу, що стали основою привласнювального землекористування. Завершення льодовикового періоду в плейстоцені дало могутній поштовх до кардинальних змін у тваринному і рослинному світі, стимулювало до осілого способу життя і відтворювального землекористування. Палеокліматичні умови стали передумовою утворення цілого ряду корисних копалин органічного походження (кам'яне і буре вугілля, сірка та ін.), видобування яких обумовлює певний напрямок використання земельного фонду, особливості демографічної та екологічної ситуації. Клімат як безпосередньо, так і опосередковано обумовлює умови проживання людини і домінування тих чи інших форм землекористування. Навіть за умови значних економічних і технічних досягнень

людства, сьогодні на планеті Земля в регіонах з аномальними кліматичними параметрами (арктичні і тропічні пустелі, тундра) за умови багатства природних ресурсів (корисні копалини, води та ін.) спектр типів і форм землекористування є обмежений, а використання цих ресурсів вимагає додаткових витрат. Так, на початок ХХІ ст. на площі 17,5 млн. км² домінує привласнювальне землекористування (полювання і збиральництво), на 26 млн. км² – кочове скотарство, на 20 млн. км² – вирубно-вогневе землеробство, що, в основному, зумовлено кліматичним чинником [3].

Людина, в першу чергу, з моменту її появи на нашій планеті використовувала саме кліматичні ресурси, оскільки вони практично невичерпні та не вимагають ніяких зусиль для їхнього вдосконалення, є основою утворення рослинного і тваринного світу, ґрунтів, обумовлюють переважаючі типи використання земельного фонду та можливості їхньої подальшої еволюції. Кліматичні ресурси формуються за рахунок взаємодії основних кліматоутворюючих факторів та характеризуються змінами під час року, що обумовлює динаміку погодних процесів і самих ресурсів. Величина сонячної радіації для планети Земля є величиною постійною, а в межах певних територій залежить від географічної широти та альбедо поверхні. Сонячна радіація є джерелом енергії для процесу фотосинтезу та формує тепловий режим фітогеосфери. Чим вища величина теплового балансу території, тим вища біопродуктивність біоценозів (за умови достатньої зволоженості) і, відповідно, кращі умови проживання населення (особливості будівництва жител, необхідність їхнього обігріву) та забезпечення його продуктами харчування. Вплив сонячної радіації проявляється на поверхні землі через показники температурного режиму (середньорічні та середньомісячні температури повітря, суму активних температур за рік), що безпосередньо враховується при веденні сільського господарства, будівництві жител та транспортної інфраструктури. Кількість опадів і термічні ресурси вегетаційного періоду в регіоні мають надзвичайно важливе значення для сільськогосподарського землекористування. Термічні показники визначають тривалість теплового періоду року, загальну тривалість вегетації, а також активної та інтенсивної вегетації рослин, що враховується при проведенні всіх агротехнічних заходів обробки ґрунту, посіву і збирання культур, визначає структуру сівозмін і спектр сільськогосподарських культур. В за-

лежності від абсолютної висоти тривалість теплового періоду в регіоні змінюється від 290 до 160 днів, а тривалість загального періоду вегетації – від 238 до 90 днів. Починаючи з висот 850-900 м не відмічається періоду з температурою більше 15⁰С, а вище 1500 м – періоду з температурою більше 10⁰С [8,с.95]. Найбільш сприятливі термічні умови для сільськогосподарського виробництва характерні для Закарпатської низовини, Прут-Дністерського межиріччя в Чернівецькій та Івано-Франківській областях, Опілля, Сансько-Дністерської вододільної та Волинської височини. В північно-західній частині Передкарпаття і в Карпатах ці умови погіршуються, що вимагає врахування цих особливостей.

Територія регіону відноситься до надлишкової зволоженої, оскільки кількість опадів в його межах коливається від 500 до 1600 мм, що помітно перевищує випаровування. Надлишкова кількість опадів створює оптимальні умови для росту деревних біоценозів і ведення лісового господарства, а в межах агроценозів створюється водноерозійна небезпека на силових поверхнях при проведенні неправильної агротехніки. В межах рівнин (Мале Полісся, Закарпатська, Верхньодністерська, Насяньська) значна кількість опадів при високому рівні ґрунтових вод обумовлює формування гігроморфних, напівгідроморфних ґрунтів, що вимагають проведення заходів щодо регулювання водно-повітряного режиму.

В холодний період в межах регіону випадає від 150 до 400 мм опадів, що обумовлює формування стійкого снігового покриву, особливо в горах. Значна тривалість періоду із стійким сніговим покривом (з першої декади листопада до першої декади квітня) на висотах понад 800 м стало поштовхом до розвитку рекреаційного землекористування (гірськолижні комплекси "Буковель", "Драгобрат" та ін.), що одночасно із покращенням зайнятості населення і залученням значних об'ємів інвестицій зумовило ряд екологічних (вирубання лісів, посилення ерозії, швидке скидання атмосферних опадів у ріки та ін.) та ресурсних (нестача електроенергії, води) проблем, які вимагають прийняття зважених, екологічно-обґрунтованих рішень.

Клімат є одним із вирішальних факторів у налагодженні ефективного функціонування цілого ряду типів землекористування, особливо сільськогосподарського, селитебного, оздоровчого і рекреаційного, тому з метою районування і виділення різних рівнів ефективності ви-

користання земельного фонду доцільного враховувати ряд кліматичних параметрів (сума активних температур, гідротермічний коефіцієнт, показник річного розподілу кількості опадів і ін.). Кліматичні показники можуть бути як загальними для усіх типів і форм землекористування, так і індивідуальними.

Грунтові ресурси планети, як і окремого регіону, сформувалися за багато тисяч років до появи людини за рахунок сукупної дії чинників ґрунтоутворення (клімату, гірської породи, рельєфу, живих організмів) за значний період часу. З моменту появи людини ґрунти розглядаються як невід'ємний елемент певної території, яка характеризувалась своїм розташуванням, рельєфом, рослинним світом, та використовувалася нею як просторовий базис для переміщення, будівництва стоянок і як територія, що гарантувала забезпечення харчового раціону при суцільному домінуванні привласнювального землекористування (мисливства і збиральництва). Різкі зміни природних умов після закінчення льодовикового періоду, поява представників тваринного і рослинного світу, що були корисними для людини та придатними для доместикації, стали стимулом до осілого способу життя і відтворювального землекористування, що дозволило більш продуктивно використовувати природні ресурси, відтворювати і примножувати їхні можливості. Першим видом відтворювального землекористування було кочове скотарство, яке було зорієнтоване на сезонне використання території, без врахування особливостей ґрунтового покриву, за багатством і різноманітністю рослинного покриву. Становлення осілого способу життя, перехід до землеробства стало важливою віхою у розумінні значення і намаганні вивчення природи основного об'єкта праці та засобу виробництва у сільському господарстві, який був даний людині без докладання додаткових зусиль на його створення.

На самих ранніх етапах для землеробства в межах Карпатського регіону, в першу чергу, використовувалися алювіальні ґрунти річкових долин, що було обумовлено рядом причин:

- відсутність деревної рослинності, що лімітувала їхній обробіток;
- легкий гранулометричний склад, що дозволяло обробляти їх дерев'яними знаряддями (соха, рало);
- щорічне відновлення родючості регулярним затопленням;
- більш м'якші кліматичні умови.

Відсутність знань про природу ґрунтової

родючості і навиків її відтворення, змушувало населення залишати виснажені і забур'янені земельні ділянки, освоюючи нові території з родючими ґрунтами. Такий спосіб ведення господарства отримав назву "кочового землеробства", що найбільш яскраво проявився у трипільській культурі. Зростання кількості населення, необхідність збільшення виробництва продуктів харчування, вдосконалення знарядь обробітку при існуванні общинної форми власності на землю, стимулювало використання лісових ґрунтів в межах ресурсної зони навколо населених пунктів. Застосування підсічно-вогневої системи землеробства дозволило залучити в активне сільськогосподарське використання лісові (сірі, буроземи, дерново-підзолісті, дерново-карбонатні) та опідзолені (темно-сірі, чорноземи опідзолені) ґрунти. Під ріллю, як правило, використовували автоморфні ґрунти, які не мали ознак постійного або сезонного перезволоження, і в умовах надлишкового зволоження не відчували нестачі у зволоженні. Напівгідроморфні (лучні, дернові глейові) і гігроморфні (торфові, торфово-болотні) ґрунти використовувалися як сіножаті та пасовища, оскільки для їхнього обробітку, в першу чергу, необхідно було оптимізувати водно-повітряний режим шляхом відведення надлишкових вод. Відсутність навичок відновлення родючості освоєних лісових ґрунтів, зростання кількості населення, вичерпаність резерву неосвоєних земель в межах ресурсної зони при домінуванні приватної форми власності змушували повертатись до використання покинутих земельних ділянок, де родючість ґрунтів відновилася за рахунок природних процесів, і впроваджувати перелогову систему землеробства. Скорочення терміну перелогу до одного року обумовило впровадження більш прогресивної парової системи землеробства.

Подальше відчутне збільшення площі сільськогосподарських земель за рахунок вирубування лісів і розорювання природних лук відбулося впродовж капіталістичного етапу землекористування (після скасування кріпосного права 1848 р.), що було обумовлено розширенням ринків сільськогосподарської продукції, збільшенням виробництва товарної продукції, вдосконаленням знарядь обробітку землі і систем землеробства. За час соціалістичного етапу землекористування, що характеризувався адміністративно-командним стилем управління, екстенсивними методами використання природних ресурсів, в т.ч. і земельних, тотальним домінуванням колгоспно-радгосп-

ної моделі у сільському господарстві за гострої потреби збільшення виробництва сільськогосподарської продукції відбулося чергове масштабне розширення площ сільськогосподарських земель за рахунок розорювання прибережних захисних смуг, сільнонахилених поверхонь, меліорації надлишково зволжених земель, що зумовило досягнення найбільших показників сільськогосподарської освоєності і розораності в Карпатському регіоні України.

Поступова інтенсифікація землекористування, особливо сільськогосподарського, обумовила, що на початок незалежності України, в Карпатському регіоні для ведення сільського господарства було залучено 3 097,7 тис. га, а показник сільськогосподарської освоєності території регіону становив 54,7%. Специфіка чинників ґрунтоутворення, розташування в межах регіону Українських Карпат зумовили, що найбільш активно в сільськогосподарське землекористування були залучені опідзолені ґрунти (темно-сірі і чорноземи) – 18,0%, бурі гірсько-лісові (17,0%), дерново-підзолисті (13,0%) та дернові (12,0 %) (рис. 1).

Особливості розташування та співвідношення чинників ґрунтоутворення у межах областей, що входять до складу Карпатського регіону, визначили певні відмінності у структурі ґрунтів залучених до сільськогосподарського землекористування. Якщо в Закарпатській області домінують бурі гірсько-лісові (40,9 %) та дернові (23,4%), то в Чернівецькій – опідзолені (35,0%), сірі лісові (22,1%), дерново-підзолисті (11,3%) ґрунти. В межах Івано-Франківської області найбільш активно у сільськогосподарське землекористування залучені опідзолені та сірі лісові ґрунти Прут-Дністерського межиріччя і Опілля (24,5%), дерново-підзолисті ґрунти Передкарпаття (15,6%) та бурі гірсько-лісові, дерново-буроземні ґрунти Карпат (близько 12,0). У Львівській області під сільськогосподарські землі, в основному, використовуються дерново-підзолисті ґрунти Малоого Полісся і Передкарпаття (17,3%), опідзолені ґрунти Опілля, Волинської і Сянсько-Дністерської височини (16,2 %), бурі гірсько-лісові ґрунти Карпат 14,6 %).

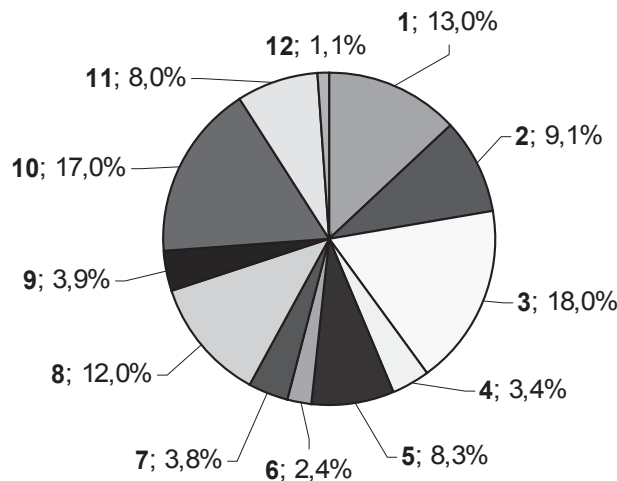

Рис. 1. Структура ґрунтів Карпатського регіону України залучених у сільськогосподарське землекористування

(1- дерново-підзолисті, в т.ч. оглеєні; 2 – сірі лісові, в т.ч. оглеєні; 3 – опідзолені ґрунти, в т.ч. оглеєні; 4 – чорноземи, в т.ч. карбонатні; 5 – лучні; 6 – лучно-болотні; 7 – болотні, торфово-болотні, торфові; 8 – дернові; 9 – буроземно-підзолисті; 10 – бурі гірсько-лісові; 11 – дерново-буроземні; 12 – інші).

Найбільш продуктивні ґрунти, які характеризуються значною потужністю гумусового горизонту, високим вмістом гумусу і поживних речовин, оптимальними водно-фізичними властивостями використовуються під ріллею. В межах Карпатського регіону України розорано близько 50% освоєних ґрунтів. Найбільша частка розораних ґрунтів характерна для Чернівецької (60,2%), а найменша – для Закарпатської (27,8%) областей. Показник розораності Карпатського регіону України станом на

1990 р. становив близько 28 % (рис. 2).

Найбільшими частками розораності у регіоні характеризуються опідзолені ґрунти у Чернівецькій (49,7), Івано-Франківській (43,4), Львівській (2,67) областях та дернові (53,6) у Закарпатській. Найменшими показниками розораності характеризуються гігроморфні та напівгідроморфні ґрунти, навіть за умови значних масштабів їхнього осушення, та бурі гірсько-лісові ґрунти Карпат, що обумовлено несприятливими для ведення сільського госпо-

дарства кліматичними, орографічними показниками і їхніми фізико-хімічними властивостями.

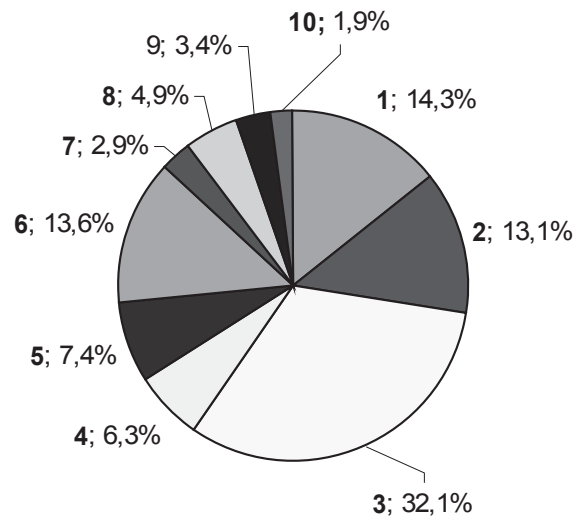

Рис. 2. Структура ґрунтів Карпатського регіону України, які використовуються під рільлею (1 – дерново-підзолисті, в т.ч. оглєсні; 2 – сірі лісові, в т.ч. оглєсні; опідзолені ґрунти, в т.ч. оглєсні; 4 – чорноземи, в т.ч. карбонатні; 5 – лучні; 6 – дернові; 7 – буроземно-підзолисті; 8 – бурі гірсько-лісові; 9 – дерново-буроземні; 10 – інші).

Найбільш важливе значення ґрунти як чинник, що обумовлює особливості використання земельного фонду, мають у сільськогосподарському і лісгосподарському землекористуванні. У всіх інших типах землекористування ґрунт розглядається як складова ландшафту та виконує, в основному, опорну функцію. Важливість і незамінність ґрунту у житті людини та функціонуванні біосфери обумовила першочергове використання продуктивних ґрунтів для потреб сільськогосподарського виробництва, а при відведенні земельної ділянки під будівництво українське законодавство зобов'язує знімати і складувати верхні гумусові горизонти для потреб рекультивації чи землевання [2]. При веденні сільськогосподарського землекористування ґрунти виконують функцію предмета і засобу праці, визначають напрям сільськогосподарського виробництва, спектр культур і рентабельність їхнього вирощування. Саме поширення родючих ґрунтів, які не вимагають значних додаткових витрат на збільшення врожайності основних сільськогосподарських культур, є вагомим аргументом у домінуванні сільськогосподарського землекористування. В межах Карпатського регіону України ареали найбільш ефективного сільськогосподарського виробництва (рослинництва) приурочені до природних регіонів з найродючішими ґрунтами (чорноземи карбонатні, темно-сірі опідзолені, чорноземи опідзолені), а найбільші їх ареали приурочені до Опілля, Прут-Дністерського межиріччя, Волинської та Сансько-Дніс-

терської височини.

З метою виявлення впливу ґрунтового чинника на ефективність сільськогосподарського землекористування доцільно використовувати бали бонітету часткової шкали бонітування.

Еволюція людського суспільства, його виживання у ворожому і незвіданому природному середовищі була неможлива без винайдення, виготовлення та використання засобів виробництва, саме завдяки яким і винятковим розумовим здібностям, вмінням пристосуватись до змін природних умов людина зайняла вершину трофічної піраміди. Одночасно із використанням просторових функцій земельних ресурсів для пересування та ведення привласнювального землекористування (мисливства і збиральництва) людина почала використовувати землю як місце концентрації усіх **корисних копалин**. Адже, на відміну від ґрунту, як основного засобу виробництва у сільському і лісовому господарстві, який людина отримала без докладання затрат і зусиль, усі інші засоби виробництва людина придумала і створила сама, на основі використання різних природних ресурсів, а, в основному, багатств надр землі. Для ведення ефективного мисливства і збиральництва, не було достатньо тільки сили людських рук і ніг, а було необхідне додаткове спорядження. Також засоби виробництва були необхідними для будівництва жител, виготовлення одягу, приготування їжі.

Найпершою сировиною, що людина почала використовувати з надр землі для підвищен-

ня ефективності мисливства і збиральництва, був камінь, з якого вона виготовляла кам'яні сокири, наконечники для стріл та інші засоби виробництва. У подальшому, для цих цілей використовували мідь, бронзу, свинець, залізо та інші корисні копалини, які виявлялися в межах території проживання певних етнічних груп. У міру розвитку продуктивних сил і технічних досягнень, людина використовувала практично усі розвідані, доступні корисні копалини, що зумовило формування певного типу використання земельного фонду, в межах поширення корисних копалин, та формування відповідного стану екологічної ситуації.

Найдавніші центри видобування і переробки корисних копалин в межах досліджуваного регіону за археологічними дослідженнями виявлені у Верхньому Потиссі, яке є первинним осередком відтворювального землекористування на території України. В епоху бронзи (II-I тис. до н.е.) та заліза (IX-I ст. до н.е.) Верхнє Потисся перетворилося в один з найбільших металургійних центрів Європи та стало потужним осередком солеваріння [1, 11, 12], що змусило населення Карпат встановлювати постійний контроль над перевалами системою городищ, укріплень, дозорів. Подібні центри виробництва заліза і солі також характерні для Передкарпаття. Вадливою сировиною для виробництва заліза як в дослов'янський період, так і в I тисячоліття нашої ери були болотні та лугові руди, які переробляли у печах-домницях сиродутним способом. В якості палива для цих печей використовували деревне вугілля. Особливого розвитку такі промисли набули на заболочених землях Полісся, Передкарпаття та Закарпаття, а свідчення про такі промисли збереглися у численних назвах населених пунктів "Руда", "Рудки" та ін. Малоякісне залізо (крицю) отримували в горнах, а шлаки виводили куванням. Рукописні джерела свідчать про видобуток в Закарпатті золота ще до XIII ст. У період Австро-Угорщини, Чехо-Словаччини, Угорщини місцеве населення одержувало його за рахунок промивання донних відкладів р. Тиси. В радянський період було розвідано Мужієвське родовище золота, на основі якого в роки незалежності був відкритий єдиний в державі золотодобувний комбінат.

На ранніх етапах надрокористуванням були охоплені невеликі локальні масиви, а об'єми та способи добування корисних копалин не здійснювали негативного впливу на навколишнє природне середовище. Бурхливий розвиток промисловості в середині XIX ст. вимагав

збільшення об'ємів видобутку розвіданих корисних копалин і розвідування, залучення у виробництво нових. Потужним поштовхом до активізації надрокористування в регіоні стало відкриття і введення в експлуатацію першого в Європі Бориславського нафтового родовища, що інтенсифікувало розбудову інфраструктури самого міста і залучення до роботи на промислах тисяч малоземельних, безземельних селян. Одночасно із видобутком нафти в межах Передкарпаття розпочався видобуток і переробка озокериту (Бориславське, Дзвіняцьке, Старунське, Поляницьке родовища). Станом на 1874 р. в регіоні діяло 73 великі озокеритні промисли, а також 779 дрібних, які склалися з однієї або кількох невеликих штолень. Видобуток значних об'ємів нафтової сировини зумовило будівництво Дрогобицького переробного заводу та цілого ряду невеликих підприємств. На початку XX ст. біля Дашави було відкрите і введення в експлуатацію переш в Україні газове родовище, що дало поштовх до розбудови газодобувної промисловості і трубопровідного транспорту в межах всієї України.

Подальша активізація розвідки і видобутку корисних копалин в Карпатському регіоні України характерна для радянського періоду, що характеризується активізацією надрокористування і залучення до використання у народному господарстві практично всіх розвіданих родовищ. Після закінчення Другої світової війни в регіоні активізувався видобуток нафти (Долинське, Битківське родовища), газу (Угерське, Більче-Волицьке, Косівське), озокериту. В межах Волинської височини, починаючи з 1957 р, коли була введена в дію перша шахта, розпочалося видобування кам'яного вугілля. В Львівській області розпочався активний видобуток і переробка сірки на Роздольському, Яворівському, Немирівському, Язівському родовищах як відкритим способом, так і шляхом підземної виплавки. В межах Передкарпаття одночасно із активізацією видобутку кухонної солі розпочався видобуток і переробка калійних солей (Калуш-Голинське, Стебницьке родовища), які активно використовувалися в якості мінеральних добрив для сільськогосподарства. Активний розвиток житлового і промислового будівництва стимулював до розробки родовищ будівельних матеріалів (вапняків, гіпсів, пісковиків, галечників) практично у всіх природних районах Карпатського регіону.

Зростаючі потреби радянської промисло-

вості і сільського господарства у мінерально-сировинних ресурсах зумовили до різкого збільшення площ земель, зайнятих відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та необхідними для їхньої роботи об'єктами, спорудами та інфраструктурою, за рахунок зміни цільового призначення сільськогосподарських і лісових земель. Видобування та переробка корисних копалин зумовила активні міграційні процеси (приїзд працівників з інших регіонів) та необхідність додаткового житлового будівництва. Навколо родовищ і центрів їхньої переробки активно розбудовувалися вже існуючі населені пункти (Борислав, Дрогобич, Стебник, Калуш, Червоноград) та створювалися нові (Новий Розділ, Новояворівськ). Активно зростала чисельність міських жителів.

Проте, недостатня геологічна вивченість ареалів поширення корисних копалин і їхніх запасів, поступове виснаження пластів, зміна економічної та політичної ситуації, спричинили банкрутство багатьох добувних компаній в регіоні, а спровоковані цим процесом соціальні, демографічні та екологічні проблеми залишилися не вирішеними.

Станом на 1.01.11 р. землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами в Карпатському регіоні України займають 15,3 тис. га (0,3 % від загальної його площі), а переважна частина (76,8 %) цих земель розташована в Львівській області. Незважаючи на відносно невелику площу цих земель, саме вони характеризуються найвищими показниками перетвореності природного середовища і здійснюють помітний негативний вплив на прилеглі території.

Скрутна економічна ситуація наприкінці ХХ ст., розрив економічних зв'язків між колишніми республіками радянського союзу, високі показники інфляції спричинили зупинку багатьох добувних підприємств, що мало негативні економічні та екологічні наслідки. На сьогодні повністю зупинено видобуток калійних солей у Калуші і Стебнику, розробку покладів сірки в Новояворівську, Новому Роздолі. Така ситуація обумовила, що близько 60% території, які використовуються для надрокористування зайнята відпрацьованими розробками та кар'єрами, закритими шахтами, відвалами, териконами. Особливо велика частина таких земель характерна для Львівської області (71,3), тоді як в Чернівецькій вона становить всього 6,8%. Такі об'єкти вимагають рекультивациі, значну частку якої проведено гідротехнічним способом, що зумовлює збільшення по-

казника антропогенного обводнення території.

Наявність в межах досліджуваного регіону широкого спектру корисних копалин стало запорукою розвитку надрокористування та виробництва засобів виробництва, що дозволило інтенсифікувати інші типи землекористування. Видобуток і переробка корисних копалин мають локальний, точковий характер, проте здійснюють помітний вплив на демографічну, соціальну, економічну, екологічну ситуацію. Найбільш активне використання мінерально-сировинного потенціалу регіону відбулося в радянський період. Після розвалу радянського союзу значна частина великих добувних підприємств припинила своє існування та залишила не вирішеними ряд гострих проблем. Розвиток надрокористування в регіоні стимулював розбудову інфраструктури (автомобільних і залізничних доріг), спричинив збільшення механічної міграції, збільшення частки міських жителів, площі міст і селищ, активізував житлове і промислове будівництво, що зумовило зміну цільового використання сільськогосподарських і лісових земель в межах поширення ареалів корисних копалин та збільшення частки забудованих земель у структурі земельного фонду.

Одночасно із корисними копалинами, які використовувалися і використовуються для різних галузей промисловості і сільського господарства, надра Карпатського регіону України багаті на мінеральні та термальні води, використання яких обумовлює кардинально відмінні типи землекористування та сприяє оптимізації екологічної ситуації. Перший лікувальний заклад на основі використання мінеральних вод регіону був збудований у Любліні Великому. В цей же час стають відомими лікувальні властивості мінеральних джерел у місцевості "Шкло" під назвою "Яворівські терми", хоча лічниця на основі їхнього використання відкривається тільки в 1616 році. Відомими ще в у XVI столітті цілющі властивості сірководневих мінеральних вод Немирова, а офіційне відкриття курорту і водолічниці датується 1814 роком. У 1600 році в околицях с. Лумшори Перегинського району на Закарпатті будується лікувальний заклад, який у подальшому отримав назву "Курорт Лумшори". Виварювання кухонної солі із самовиливних джерел мінеральної води в околицях Моршина стало поштовхом до відкриття у 1878 р. водолікарні та початку розбудови курорту. У 1827 році офіційно був заснований бальнеологічний курорт Трускавець, хоча перші згадки про мі-

неральні джерела в цій місцевості сягають XI ст. На основі використання сірководневих мінеральних вод і лікувальних грязей у 1925 році в с. Черче Рогатинського району будується водогрязе-лікарня, що стала основою розбудови курорту. Подальші дослідження поширення мінеральних вод в Карпатському регіоні проводилися як попутно, в процесі розвідки покладів нафти і газу, так і спеціалізованими організаціями Державної геологічної служби України та гідрогеологічним підприємством "Укргеокаптажмінвод". Проведені розвідувальні геологічні дослідження, а також значний вклад Омеляна Стоцького – першого відкривача східницьких джерел мінеральних вод, стало передумовою визнання у 1976 році Східниці Всесоюзним бальнеологічним курортом і розбудови в його межах мережі оздоровчо-рекреаційних установ. Також в процесі таких досліджень було виявлено одне із найбільших у межах західних областей України Стрийське родовище прісних вод і цілий ряд перспективних ділянок мінеральних вод, які в радянський

період не використовувалися.

Найбільший баланс прогнозних ресурсів, розвіданих і затверджених запасів мінеральних вод характерний для Львівської області (113 872,6 м³/добу), що обумовлює розбудову потужної мережі оздоровчо-рекреаційних центрів (Трускавець, Моршин, Східниця, Немирів, Шкло, Любінь Великий). В межах Закарпатської області джерела мінеральних вод різного хімічного складу виявлені як в Флішових Карпатах (27 шт.), так і в Закарпатському прогині (23 шт.). В межах області активно використовуються термальні води (м. Берегово, с. Косино, с. Велика Бігань). Багатство і різноманітність мінеральних вод, тривала історія їхнього використання обумовили виділення в межах області 10 лікувально-рекреаційних зон та функціонування 60 санітарно-курортних закладів [10]. Активне використання мінеральних вод регіону для оздоровлення і рекреації зумовило виділення для цих цілей земельних ділянок (табл. 1).

Таблиця 1

Площі земель оздоровчого і рекреаційного призначення в межах Карпатського регіону України (станом на 1.01. 11 р.)

Назва адміністративного утворення	Землі оздоровчого призначення		Землі рекреаційного призначення	
	Кількість користувачів, од.	Площа, га	Кількість користувачів, од.	Площа, га
Львівська	82	500,0	206	1700,0
Івано-Франківська	36	128,9	192	605,8
Закарпатська	60	900,4	193	8 573,1
Чернівецька	7	15,3	132	314,8
Карпатський регіон	185	1544,6	723	11 193,7

На сьогодні активно розбудовується мережа невеликих приватних рекреаційно-оздоровчих закладів, але виділення земельних ділянок для їхнього будівництва здійснюється без зміни цільового призначення, що не дозволяє об'єктивно обліковувати земельні площі. Наявні мінеральні джерела крім розбудови закладів стаціонарної рекреації та оздоровлення стали основою будівництва, активної діяльності багатьох підприємств з розливу мінеральних столових вод, створенню відомих торгових марок, які реалізують свою продукцію як в межах України, так і за кордон ("Трускавецька", "Моршинська", "Поляна Квасова", "Шаянська", "Плосківська" та ін.).

На відміну від всіх інших корисних копалин, які розробляються в Карпатському регіоні та зумовлюють погіршення екологічної ситуації, використання мінеральних вод є чинником оптимізації стану навколишнього природного середовища, оскільки навколо всіх об'єктів

оздоровчого, рекреаційного призначення, джерел відкритого та підземного водопостачання створюються зони санітарної охорони, де заборонені будь-які екологонебезпечні види господарської діяльності. Джерела мінеральних і термальних вод є основою оздоровчого і рекреаційного землекористування, яке стимулює розбудову інфраструктури, створення нових робочих місць, залучення інвестицій, збільшення грошових надходжень до різних рівнів бюджету та створює позитивний імідж регіону. Прісні та слабо мінералізовані води є найбільш цінним природним ресурсом на нашій планеті, а значні їх запаси у межах регіону є перспективою подальшого процвітання та розбудови.

Природно-рослинні ресурси є похідними від кліматичних і ґрунтових умов регіону, але саме їхнє багатство і різноманітність стали основою привласнювального землекористування на ранніх етапах еволюції людського сус-

пільства. Відсутність вмінь і навичок у використанні природних ресурсів, в т.ч. природно-рослинних, недосконалість засобів виробництва спонукали людину до використання, в першу чергу, недеревної природно-рослинної продукції (збирання дикорослих плодів, ягід, грибів, рибальство, мисливство). Згідно геоботанічного районування України, територія Карпатського регіону повністю розташована в межах Європейської широколистяної області (Центральноєвропейська, Східноєвропейська провінції) [7, с. 133], що обумовило використання, в переважній більшості, природно-рослинних ресурсів лісових біоценозів. Природні лучні біоценози стали основою кочового скотарства, а перехід до осілого способу життя і відтворювального землекористування стимулював більш повне використання лук річкових долин із продуктивними алювіальними ґрунтами для землеробства, що докорінно змінило їхню структуру. Саме землеробство докорінно перетворило біорізноманіття лучних біоценозів на монокультуру сільськогосподарських угідь. Збільшення кількості населення, яке вимагало більшої кількості продуктів харчування, і нових територій для будівництва, при недосконалому сільськогосподарських технологіях зумовило зведення лісів і використання звільнених територій під сільськогосподарські угіддя. Якщо при веденні привласнювального землекористування людина періодично використовувала лісові землі без зміни структури біоценозу, то залучення їх у сільськогосподарське виробництво кардинально змінило співвідношення між природними та антропогенними біоценозами, особливо на рівнинній частині Карпатського регіону України. Оскільки досліджуваний регіон розташовується в межах широколистяної лісової області, то саме лісові біоценози, навіть за існування відтворювального землекористування, відіграли надзвичайно важливу роль у житті та еволюції людського суспільства. Ліс слугував екологічною нішою існування людини, надавав прихисток і сховок у разі ворожих нападів, давав основний матеріал для будівництва житлових, оборонних споруд, засобів пересування, побутових речей домашнього вжитку, знарядь праці. В часи збройних конфліктів і стихійних лих, що нищили урожай на полях саме збиральництво і мисливство в лісах було суттєвим доповненням до харчового раціону. І в теперішніх умовах, за умови економічної і політичної кризи, саме заготівля ягід і грибів у карпатських, поліських районах дозволяє населен-

ню заробляти певні кошти при відсутності інших джерел заробітку. Мисливські лісові угіддя на ранніх етапах еволюції землекористування цінилися набагато вище, ніж сільськогосподарські. В лісах люди заготовляли лікарські рослини та сировину для фарбування домашнього полотна. Унікальність та видове біорізноманіття лісів слугувало основою для зародження промислів. Одним із перших лісових промислів було бортництво, яке давало мед і віск – важливі експортні продукти з яких виготовляли напої, свічки, мазі, замазки для човнів. Використання лісових ресурсів було стимулом до зародження лісохімічних промислів – смолокуріння, перегонка дьогтю, виробництво соди, випалювання деревного вугілля, яке було основою металургії та ковальства. Лісові біоценози стали основою садівництва.

Розвиток мануфактури, розбудова поселенської мережі, видобуток корисних копалин в регіоні вимагав все більших об'ємів технічної деревини, що спонукало до розбудови мережі деревообробних підприємств (тартаків) і більш інтенсивної діяльності лісових промислів. Необхідність збільшення заготівлі деревини дало поштовх до розбудови мережі доріг, в т.ч. вузькоколійної залізниці, якими доставляли деревину з віддалених гірських районів до переробних центрів.

Розташування Карпатського регіону України в лісовій області стало передумовою розвитку лісогосподарського землекористування, яке пройшло складний еволюційний шлях і ґрунтувалося на законодавстві різних держав. В регіоні розташовано близько 22% від загальної площі лісів та інших лісовкритих площ держави, в складі яких переважають експлуатаційні ліси. Станом на 1.01.2011 р. в межах регіону ліси та інші лісок риті площі займають 2,3 млн. га (41,6% від загальної площі), а в їхньому складі домінують лісові землі (95,3%). Лісистість регіону становить близько 40%, що в 2,4 рази перевершує загальнодержавний показник. Найбільшим показником лісистості вирізняється Закарпатська (53,1%) та Івано-Франківська (43,8%) області. Основними користувачами лісових земель в регіоні є лісогосподарські підприємства (283 од.), що мають у користуванні близько 84% лісового фонду, 6,0% є у користуванні природоохоронних організацій, а 7,1% віднесено в категорію "Землі запасу".

Найбільша кількість лісогосподарських підприємств зареєстрована в Закарпатській (136) та Івано-Франківській (112) областях, а

одне підприємство, в середньому, має у користуванні близько 6,5 тис. га лісових земель. Станом на 1.01.11 р. рубки головного користування в регіоні були проведені на площі 7,4 тис. га (25,4 % від державного показника), рубки формування та оздоровлення лісів – на площі 73,8 тис. га. Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства був виконаний на 902,5 млн. грн.

Але крім технічної деревини природні біоценози Карпатського регіону багаті на інші види природних рослинних ресурсів, які можна використовувати у порядку загального та спеціального використання. Важливе значення природно-рослинних ресурсів (крім деревних), їхнє багатство і різноманітність в Карпатському регіоні України дають можливість на основі екологобезпечного, різнопланового використання здійснювати наступні типи землекористування:

- лісогосподарський (для забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин; для випасання худоби та інших потреб тваринництва; для бджільництва; для мисливського та рибного господарства);

- природоохоронний;
- рекреаційний;
- оздоровчий.

Надзвичайно важливе і пізнавальне значення мають природно-рослинні ресурси у виховній, культурно-освітній і науково-дослідній діяльності.

Посилення антропогенного навантаження, інтенсивне використання природно-рослинних

ресурсів у різних галузях господарства, різке зменшення площ природних біоценозів і погіршення їхнього якісного стану, загроза повного знищення значної кількості унікальних рослинних угруповань обумовили необхідність їхнього збереження шляхом заповідання та виділення земельних площ, які мають спеціальний охоронний статус. Природоохоронний тип землекористування розпочав формуватися наприкінці ХІХ ст., коли територія досліджуваного регіону перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Саме у 1886 році був створений перший в межах території України та регіону лісовий заповідник "Пам'ятка Пеняцька", як резерват букового пралісу. Природоохоронне землекористування пройшло складний шлях становлення і в теперішній час охоплює значні площі, слугує дієвим заходом збереження унікальних природних об'єктів і територій, сприяє оптимізації екологічної ситуації, використанню цих територій в рекреаційних цілях. Станом на 1.01.12 р. в Карпатському регіоні України обліковано 1601 об'єктів і територій (20,7% від державної кількості) природно-заповідного фонду, які займають 659,4 тис. га (17,8% від державного показника). Показник заповідності території регіону становить 11,6%, що майже у два рази перевищує загальнодержавний показник (табл. 2). Найбільша кількість і площа об'єктів природно-заповідного фонду обліковано в Івано-Франківській області, що обумовлено створенням в її межах ряду національних природних парків ("Карпатський", "Гуцульщина", "Галицький" та ін.).

Таблиця 2

Показники природоохоронного землекористування в Карпатському регіоні України станом на 1.01.12 р.

Назва адміністративного утворення	Кількість об'єктів ПЗФ	Площа об'єктів ПЗФ, тис. га	Показник заповідності, %
Львівська	347	148,6	6,8
Івано-Франківська	467	218,8	15,7
Закарпатська	456	181,4	14,2
Чернівецька	331	110,6	13,7
Карпатський регіон	1601	659,4	11,6
Україна	7739	3744,5	6,2

Найбільша кількість у структурі об'єктів і територій природно-заповідного фонду займають пам'ятки природи (55,3 %), заповідні урочища (18,2 %) та заказники (14,3 %), проте майже 50 % площ цих територій займають 14 національних природних парків та майже 21% - регіональні ландшафтні парки.

Висновки: Сукупна дія чинників землекористування в межах Карпатського регіону України обумовила формування складного поєднання типів і форм використання земельного фонду в різні його частинах, які можуть зазнавати подальших еволюційних змін залежно від змін політичної та економічної ситуації. Визначальним чинником, який позначається на

якості та інтенсивності усіх типів використання земельного фонду є клімат, який, в основному, обумовлений розташуванням регіону відносно системи географічних координат. Рельєф регіону найбільший вплив має на сільськогосподарський і селитебний типи використання земельного фонду, визначає тенденції ведення лісгосподарського, водогосподарського, рекреаційного землекористування. Ґрунти регіону, в основному їхня продуктивність, є визначальними у рентабельності та інтенсивності сільськогосподарського землекористування. Якщо на ранніх етапах відтворювального землекористування вирішальну

роль відгравали алювіальні ґрунти, то в теперішніх умовах райони інтенсивного сільськогосподарського землекористування приурочені до ареалів поширення найпродуктивніших опідзолених і лісових ґрунтів регіону. Багатство і різноманітність природно-рослинних ресурсів регіону є визначальними для ведення лісгосподарського, природоохоронного, рекреаційного землекористування. Залегання та розробка корисних копалин сприяють інтенсифікації селитебного землекористування, а значні запаси мінеральних, термальних вод сприяють розвитку оздоровчого та рекреаційного типу використання земельного фонду.

Література:

1. Балагуші Е.А. Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття / Е.А. Балагуші // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С. 184-188.
2. Земельний кодекс України. – К.: Велес, 2008. – 72 с.
3. Земля / Головний ред. Джеймс Ф. Лер. – К.: ТОВ "Школа", 2004. – 520 с.
4. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г. Шищенко // Український географічний журнал, №1, 2003. – С. 16-20.
5. Потушняк М. Ф. Неолит Закарпаття: культура Криш и расписной керамики; Полгарская и баденская культура Закарпаття / М.Ф.Потушняк // Археология Украинской ССР. В 9-х томах. – К., 1985. Т.1. – С. 341-347.
6. Потушняк М. Ф. Деякі наслідки дослідження багатошарового поселення біля с. Заставне на Берегівщині / М. Ф. Потушняк // Тези II народознавчої науково-прикладної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О. Маркуша. – Хуст, 1991. - С 91-94.
7. Природа Украинской ССР. Растительный мир / Андриенко Т.Л., Блюм О.Б., Вассер С.П. и др. – Киев: Наук. Думка, 1985. – 208 с.
8. Природа Українських Карпат / За ред.. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 267 с.
9. Руденко Л.Г. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання в Україні / Л. Г. Руденко, С.Л. Лісовський // Українська економіка: стан і перспективи. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 57-64.
10. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 рік / За ред.. Г.Д. Гриник. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2010. – 543 с.
11. Тивадар М. П. Історичні та господарсько-культурні передумови формування традиційного скотарства в Українських Карпатах з найдавніших часів до початку їх колонізації на "волосському праві" / М. П. Тивадар // Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. – Ужгород, 1992. Вип.1. – С. 234-237.
12. Тивадар М. П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. : Історико-етнологічне дослідження / М. П. Тивадар. – Ужгород: Карпати, 1994. – 560 с.

Резюме:

З. Паньків. ФАКТОРЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В КАРПАТСКОМ РЕГИОНЕ УКРАИНЫ.

Предложено систему факторов (расположение, рельеф, климат, почвы, залегание и разработка полезных ископаемых, природно-растительные ресурсы), что определяют становление и современное сочетание типов и форм использования земельного фонда в пределах Карпатского региона Украины. Проанализировано воздействие факторов на функционирование типов землепользования, обосновано позитивные и негативные аспекты использования земельного фонда региона.

Ключевые слова: Карпатский регион, земельный фонд, землепользование, факторы землепользования.

Summary:

Z. Pankiv. FACTORS OF THE LAND USE IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE.

It was offered the system of factors (disposition, register, climate, soils, occurrence and exploitation of minerals, natural and plant resources), which stipulated the becoming and modern combination of different types and forms of the land fund usage within Carpathian region of Ukraine. Areas disposition should be considered comparatively to the contiguous territories. The geographic coordinates of the territory determine its affinity to the natural areas totality, to the amount of solar radiation and climate peculiarity. Close region situation to the initial center of agriculture contributed to the fast penetration of its culture carriers within its boundaries. The modern disposition of Carpathian region relatively to EU countries led to the transport land use part increase. The region relief mostly influences on the agriculture and settler land use. The most productive soils of the region became the basis for effective agriculture cultivation. The mineral exploitation in the soviet period caused the ecological problems and housing activation but the subsoil wealth of mineral waters became the basis for sanitary and recreational land use development. Richness and uniqueness of the natural and plant resources became the basis for the environmental land use. It was analyzed the

factors influence on the type-corresponding land use operation and justified positive and negative aspects of the region land fund usage.

Key words: Carpathian region, land fund, land use, land use factors.

Рецензент: проф.Позняк С.П.

Надійшла 29.10.2012р.
